

Voimadynamiikan kognitiivinen merkitys rakenne ja sen säilyminen käännettäessä

Jukka Mäkisalo & Marjatta Lehtinen
Itä-Suomen yliopisto

Abstract

This article demonstrates that cognitive linguistics – and here particularly cognitive semantics – can be effectively used in the description of translating and translation. We focus here on the cognitive structure of Force Dynamics that describes various relations of force between entities in semantics. 12 English clauses with Force Dynamics in their semantics and their 28 different translated versions in Finnish are analysed using Leonard Talmy’s (2000) concepts and theory on Cognitive Semantics. As earlier, this study confirms that cognitive semantic structures are retained more often than linguistic (lexical and grammatical) structures. It is shown here how the description of cognitive structures reveals semantic variation between various kinds of valid translation. It is also found that changing or omitting the cognitive structure of the source text in the target text does not necessarily mean fatal deterioration of the translated text excerpt; the outcome can still be a valid translation.

Keywords: cognitive semantics, conceptual structures, Force Dynamics, translation

Asiasanat: kognitiivinen semantiikka, käsiterakenteet, voimadynamiikka, kääntäminen

1 Johdanto

Konkreettisempien empiiristen tavoitteiden lisäksi tämän artikkelin tarkoitus on pyrkiä osoittamaan, miten kääntämisen – tässä tarkemmin ottaen lähtö- ja tulokielisten lauseiden – kuvaus voisi laadullisesti hyötyä kognitiivisen kielitieteen teoreettisesta lähestymistavasta. Olemme aiemmin (Mäkisalo & Lehtinen 2014 ja 2017) tutkineet ammattikäääntäjien tuottamia englanti–suomi-käännöksiä ja päätyneet seuraavaan tulokseen. Kun kuvataan lähtö- ja tulokielisiä lauseita yhtäältä kielellisen ilmauksen tasolla ja toisaalta semanttisten merkityssisältöjen tasolla nimenomaan kognitiivisen kielitieteen teoreettisella käsitteistöllä, on metodologisesti mahdollista ja myös empiirisesti hyviä syitä erottaa käännösten kielelliset muutokset informaatioisällössä tapahtuneista muutoksista. Kognitiivisen semantiikan teoriassa merkityssisällöt eivät ole pelkästään kielellistä semantiikkaa, vaan ne ovat olennaisesti (kielellistyvä) osa kognitiivisia käsiterakenteita: ”The study of semantics is the study of cognitive scenes that are created or activated by utterances” (Fillmore 1977: 73). Tarkastelemissamme tapauksissa (Mäkisalo &

Lehtinen 2014 ja 2017) kognitiiviset käsiterakenteet, jotka ovat kiinteästi yhteydessä informaatiovälittöön, pyrkivät aineistossamme – kääntäjistä riippumatta – säilymään, ts. muutoksia on aina kielellisessä ilmauksessa enemmän. Olemme (Mäkisalo & Lehtinen 2014: 206) esittäneet yleisen **Cognitive Retention -hypoteesin** (suomennokseksi ehdotamme tässä nimitystä **kognitiivisen rakenteen välittämisen hypoteesia**):

When describing translation from a source text to a target text, it is possible to distinguish linguistic and cognitive levels, and it is the cognitive level (cognitive model of the state of affairs) that is primarily retained in translation.

Se, että kääntäjä pyrkii säilyttämään asiasisällön ja että se tosiasiallisesti myös säilyy, vaikka kielelliset ilmaisut vaihtelevatkin, ei ole kääntämistä tuntevalle intuition vastais- ta, vaan päinvastoin intuition mukaista (tästä enemmän alla luvussa 2), eikä se sinänsä olekaan tuloksista merkittävin. Sitä merkittävämpää on esittää metodinen työkalu, jolla kielellisen ja kognitiivisen tason – yhtäältä kielellisen muodon ja toisaalta kognitiivisen semantiikan mukaisen merkityksen tason – erot voi todentaa. Se on tavoitteena tässä artikkelissamme. Olemme aiemmin (Mäkisalo & Lehtinen 2014 ja 2017) kuvanneet **Kuvion** ja **Taustan** (*Figure-Ground*) käyttäytymistä käännettäessä, koska ne ovat kognitiivisena rakenteina perustavanlaatuisia havainnonmuodostumisen kannalta: sekä visuaaliset että auditiiviset havainnot jäsenyvät kognitiivisiksi Kuvion ja Taustan rakenteiksi.

Tässä tarkasteltava **voimadynamiikka** (*Force Dynamics*), joka kognitiivisena rakenteena kuvaa esimerkiksi erilaisten voimien kohdistumista liikkuvaan Kuvioon (*Pallo pysähtyi katukiveykseen.*), perustuu Kuvion ja Taustan rakenteelle (ks. tarkemmin alla luku 3). Tarkastelemme siis seuraavia kysymyksiä: Miten teoreettisesti kuvata käännettävien lauseiden voimadynamiikkaa kognitiivisen semantiikan viitekehyksessä? Kuinka suurelta osin käännettävien lauseiden voimadynamiikka säilyy, ja mitä tapahtuu niille lauseille, joissa se ei säily? Tarkastelemme tässä sekä teoreettista kuvausta että kausaatio-suhteeseen kuuluvaa voimadynamiikan (*Force Dynamics*) rakenteen säily- mistä ennen kaikkea laadullisesti.

Tässä tutkimuksessa aineiston pohjana ovat 28 ammattikäntäjän yhdestä lyhyestä englanninkielisestä parlamenttipuheesta laatimat suomennokset (aineiston kokoamisesta ja luonteesta tarkemmin ks. Immonen 2006). Saman aineiston osia käytimme myös analysoidessamme Kuvion ja Taustan asetelmaa (Mäkisalo & Lehtinen 2014), joskin eri lauseita. Tämänkertaiseen analyysiin valikoimme aineistosta kaikki lähtökieliset lauseet, jotka sisältävät kognitiivisen semantiikan mukaisessa kuvauksessa voimadynamiikkaa ja joita on 12, sekä niiden 336 tulokielistä käännettä.

2 Ekvivalenssin kognitiiviset ja interaktionaaliset sitoumukset

Laadullinen tarkastelu edellyttää käännettävyyden määrittelyä. **Ekvivalenssi** on kielellistä vastaavuutta, ja tutkimuksemme fokuksessa on käännettävyys ja kääntäminen kielellisenä ilmiönä ja merkityksenantona (toisin kuin esimerkiksi kääntämisen sosio- logiassa). Seuraavassa esittelemme, mitä sitoumuksia ekvivalenssin tutkimusohjelma voi sisältää kognitiivisen ja vuorovaikutuslingvistiikan viitekehyksessä. Kognitiivinen

kielitiede korostaa, formaalisten kielioppimallien vastakohtana, merkityksen ensisijaisuutta. Lähestymistapaa luonnehtivat muun muassa seuraavat piirteet: kohteena on kielen käyttöä ja kielenkäytön konventionaalinen mielikuvaisuus; jyrkkää rajaa puhujan lingvistisen tiedon ja ensyklopedisen, maailmaa koskevan tiedon välille ei tehdä; oletetaan ajattelun kategorioiden prototyypisyys, mikä heijastuu kielen rakenteisiin. (Kognitiivisen kielitieteen sitoumuksista ks. Langacker 1987; Lakoff 1990; Leino 1993: 27–60; yksityiskohtaisesta kuvauksesta ks. esimerkiksi Leino 1993.)

Kieli on toimintaa, puhujan tarkoitus on viestiä jotain kuulijalle, ja samalla tavalla kääntäminen on kielellistä kommunikaatiota, sillä myös käännöksen tarkoitus on viestiä jotain kuulijalle. Kääntämisen luonne yhdenlaisena kielellisenä toimintana edellyttää mielestämme vuorovaikutuslingvistiikan (keskustelututkimuksen, *Conversational Analysis*) kuvausvälineitä. Sosiaalis-interaktionaalista näkökulmaa kognitiivisen kielitieteen mukaiseen kielen – ja kielenkäyttötilanteen – kuvaukseen on tuonut muun muassa William Croft (2009), johon seuraava pohjautuu.

Käännösvastaavuuden tarkasteluun kognitiivisen ja keskusteluanalyttisen lähestymistavan yhdistäminen antaa seuraavanlaisia jäsenysperiaatteita, joita voi myös soveltaa, kun analyysissa puhumme ”käyvästä” tai ”toimivasta” käännöksestä. Ekvivalenssia luonnehtii ensiksikin, että viestin sisältö oletetaan lähtökohtaisesti samaksi kuin alkuperäisen viestin sisältö. Tulokielinen ilmaus tai teksti on käännös lähtökielisestä, jos puheyhteisö pitää sitä käännöksenä, viestinä joka välittää saman kuin alkuteksti. Tätä kokemusta voidaan kutsua ekvivalenssin konstruoinnin kokemukselliseksi sitoumuksiksi.

Toiseksi, viesti välitetään jossain kontekstissa, puhetapahtuma sijoittuu aina johonkin vuorovaikutustilanteeseen, vaikka se olisi vain huudahdus *Oho!*. Käännöksen on sovittava kontekstiinsa. Tätä voi kutsua ekvivalenssin konstruoinnin kontekstualismitoumuksiksi. Tästä sitoumuksesta voisi olla esimerkkinä kääntäjän lokalisoima mainosteksti, kohdekulttuuriin sovitettu viesti. Kolmanneksi, käännösvastaavuuksia lähtö- ja tulokielten kielioppien tasolla tarkastellaan siitä lähtökohdasta, että lähtö- ja tulokielen verbaalistukset noudattavat kontrastiivisen kielitieteen sitoumusta, jonka mukaan samanlaisuus perustuu puhujan ja kuulijan tietoon näistä kielistä, ts. kaksikielisen puhujan kielitietoon.

Neljäs sitoumus liittyy merkityksen intersubjektiivisuuteen ja käännöksen variaatioon. Kääntäminen on vuorovaikutusta, ja siihen kuuluu – kuten muuhunkin sosiaaliseen kommunikaatioon – merkityksenannon intersubjektiivisuus. Merkitys on yhteistä, vuorovaikutustilanteen osallistujat jakavat käyttämänsä kielen ja merkityssisällöt, joita tällä kielellä välitetään. Intersubjektiivisesti jaettua on myös se kokemus, että eri kääntäjät kääntävät samaa lähtötekstiä eri tavoin. Sama lähtökielinen viesti voi saada ja saada useita tulokielisiä käännöksiä, kuten lähtökielinen lause (1) tulokieliset lauseet (2):

- (1) The pen fell off the table.
- (2) Kynä putosi pöydältä.
Kynä tipahti pöydältä.
Kynä tippui pöydältä.
Kynä kieri pöydältä lattialle.

Nämä vaihtoehtoiset käännökset (2) ovat käsitteistyksiä tapahtumasta, jota (1) verbaalistaa. Kognitiivisen kielitieteen mukaan puhujalla on vaihtoehtoisia keinoja käsitteistää asiointi, ja verbaalistaminen taas on sillä tavoin subjektiivista, että ei oleteta puhujasta tai tilanteesta riippumatonta, objektiivista suhdetta asiointi, sen käsitteistyksen ja vastaavan ilmauksen välille, vaan puhujalla on hahmotukseen vaihtoehtoja (joita voidaan kuvata muun muassa mielikuvaskaemojen avulla). Tämä kuvaa myös käännösten variaatiota, kuten tapauksessa (2). Kyseessä on siis yleinen kognitiivinen periaate, kun todetaan, että ekvivalenssi ei ole objektiivisesti määrättyä. Tulokielinen verbaalistus on puhujan omasta näkökulmastaan konstruoima käsitteistys, jossa merkitys ei määrity objektiivisesti, totuusehtoisesti. Tätä voi kutsua ekvivalenssin konstruoinnin ei-objektiivisuuden sitoumukseksi.

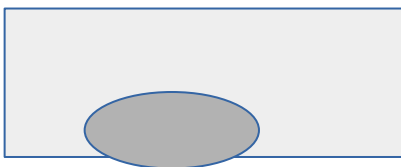
3 Voima kognitiivisena merkitys rakenteena

Leonard Talmy (2000) kognitiivisen semantiikan teoriassa kielelliset ilmaukset hahmottavat todellisuutta ainakin suhteessa tilaan, aikaan, tapahtumiin ja relaatioihin. Talmy näkemyksessä semantiikka on kielen käsitteellistä rakentumista (*conceptual organization of language*). Käsitteet ovat ajattelussamme primaaristi mentaalisesti olemassa, niillä on yhteys havaintoihimme, ja niiden avulla jäsenämme maailmaa. Semantiikka on kielellisesti jäsentynyt osa käsitejärjestelmäämme (joka siis ei kokonaisuudessaan ole kielellistä): käytössä kielen ilmaisut saavat myös merkityksensä osana koko käsitejärjestelmää. (Mts. 4.)

Muun muassa Kuvio–Tausta-rakenne on osa ihmisen kognitiivista tilan hahmotusta: siinä jokin käsite (esimerkiksi havainnon kohde) on tarpeen saada sijoitettua ympäristöönsä eli tyypillisesti tilaan, suhteessa toiseen käsitteeseen. Tyypillisessä visuaalisessa hahmotuksessa on esimerkin (3a) mukaisesti kyse kahden entiteetin asymmetriasta, jossa pienempi ja liikkuva kohde (*car*) on Kuvio (*Figure*), prominentti havainnon kohde, ja suurempi ja liikkumaton kohde (*house*) on Tausta (*Ground*), ympäristö kohteelle (ks. Kaavio 1). Kuviosta tulee tyypillisesti lauseen subjekti. Lause (3b) taas on intuition vastainen, koska Taustasta tehdään subjekti; myös esimerkiksi valokuvaustilanteessa, jossa talo on topiikki, käytettäisiin luontevammin ilmaisua (3c) kuin (3b). (Vrt. Croft & Cruse 2004: 56–57.)

- (3a) The car is in front of the house.
- (3b) ?The house is behind the car.
- (3c) I want the house to be behind the car.

Kaavio 1: Taustan ja Kuvion havainnollistus lauseesta (3a) *The car is in front of the house*

Prototyypillisesti Kuvio–Tausta-asetelma toteutuu myös esimerkissä (4), joka on Talmylta (2000: 311) ja jossa pöytä muodostaa Taustan kynä-Kuviolle:

(4) The pen fell off the table.

Kun tällainen kognitiivisen rakenteen sisältämä lause tai lausuma käännetään toiselle kielelle, juuri Kuvion ja Taustan muodostama rakenne pyrkii säilymään, vaikka kielellisissä ilmaisuihin (käsitteitä ilmaisevat sanat) sinänsä saattaisi esiintyä variaatiota (Mäkisalo & Lehtinen 2014 ja 2017). Käännösaineistostamme (Mäkisalo & Lehtinen 2014: 204) on esimerkki, jossa englanninkielisen lähtölauseen (5) Kuvio–Tausta-rakenteen säilyy kahdessa eri suomenkielisessä käännöksessä (5a ja 5b), vaikka tulokielisten lauseiden sanavalinnat poikkeavatkin toisistaan:

(5) - - conference that [Tausta] paved the way [Kuvio] for the Treaty of Rome - -

(5a) - - konferenssi joka [Tausta] tasoitti tietä [Kuvio] Rooman sopimukselle - -

(5b) - - kokous jossa [Tausta] raivattiin tietä [Kuvio] Rooman sopimukselle - -

Tilan hahmottamisen lisäksi kielen lauseisiin sisältyy tyypillisesti myös voiman kohdistamista johonkin kohteeseen tai kohteesta toiseen. Esimerkissä (4) lause ei kerro eli jättää ilmaisematta sen asiantilan, miksi kynä putoaa pöydältä tai mikä voima siihen kohdistuu, jotta se putoaa. Tällainen voiman kohdistuminen johonkin kohteeseen hahmottuu kognitiivisesti niin, että kahdesta todellisuuden oliosta A ja B muodostuu suhde eli relaatio, jossa A jollakin voimalla vaikuttaa B:hen. Tällaisesta voimadynamiikan kielellistämistä on esimerkkinä lause (6), jossa henkilö *he* kohdistaa tietyn voiman ikkunaan sen avaamiseksi:

(6) He finally opened the window.

Croftin (1991: 184–186) mukaan tällainen kausaalinen voiman sekä A:n ja B:n muodostama ketju järjestyy kieliopillisestikin relaatioksi, joka muodostaa hierarkian: prototyypillisesti agentista A, joka laittaa kausaalisen prosessin liikkeelle, tulee lauseen kieliopillinen subjekti, ja patientista B, joka on prosessiin sisältyvän voiman kohde, tulee objekti. Voima voi kohdistua myös kolmanteen kohteeseen C, mutta sen semanttinen rooli ei voi olla patientti vaan esimerkiksi hyötyjä jolloin kieliopillisena funktiona on obliikvi (myös adverbialitäydennys, josta ks. esimerkiksi Vilkuna 2000: 86–89, 341). Tästä hierarkkisesta jäsentymisestä kognitiivissa Croft käyttää nimitystä *Causal Order Hypothesis* (SBJ < OBJ < OBL). (Croft 1991: 184–186.) Esimerkissä (6) tämä kausaalinen hierarkia toteutuu, kun voiman lähtöpisteestä eli henkilö-agentista tulee lauseessa subjekti ja voiman kohteesta eli ikkunasta lauseen objekti. Talmy (2000: 437) toteaa tällaisen voiman olevan antagonistinen ’vastakkainen’, koska lauseen Kuvio–Tausta hahmottuu niin, että ikkuna on Kuvio, ja lauseessa (6) voima kohdistuu siihen päin. Lauseessa (7) voima ei kohdistu subjektiiin (ja Kuvioon), jolloin sanotaan että voima on agonistinen:

(7) The window finally opened.

Tämän artikkelin empiirisessä tarkastelussa otamme analysoitavaksi laadullisesti juuri lauseen kognitiiviseen sisältöön liittyvän voimadynamiikan ja sen, mitä sille tapahtuu käännettäessä, tässä suomennettaessa englanninkielisiä parlamenttipuheen lauseita.

4 Voimadynamiikan analyysi

4.1 Voimadynamiikan säilyminen käännettäessä

28 eri ammattikäntäjän käsittelyssä 12 lauseen 336 suomennoksessa voimadynamiikka säilyy 295 tapauksessa (87,8 %). Jos rinnalla tarkastellaan leksikaalisten tai kieliopillisten rakenteiden säilymistä, esimerkiksi lauseiden pääverbin sanastollisia vastineita, tapauksia on vähemmän: 247 tapauksessa (73,5 %) verbiä ei ole käännetty lähtökielisen verbin odotetulla suomenkielisellä vastineella. Ero on tilastollisesti merkitsevä (Khiin neliön testissä $p < 0,001$), ja suhde on hyvin sama kuin aiemmissa tutkimuksissamme (Mäkisalo & Lehtinen 2014 ja 2017). Näissä säilymisen vastaavat prosenttiosuudet ovat olleet 58,6–65,3 % kielellisille vastineille ja 72,1–92,1 % Kuvio–Tausta-rakenteille; vaihteluvälien alimmat arvot edustavat television ruututekstien käännöksiä, joissa joudutaan karsimaan informaatiotakin, ja ylimmät vaihteluvälit edustavat tietokirjallisuutta.

Seuraava laadullinen tarkastelu kuvaa hyvin kaikkien 12 lauseen kääntämistä. Esimerkiksi aineiston lähtökielinen virke (8) sisältää kolme lausetta (9), (10) ja (11), joista jokainen sisältää erilaista voimadynamiikkaa:

(8) The founding fathers were certainly inspired by the prospect of a Europe bound together by institutions through which the divisiveness of European history would be replaced by common cause.

(9) The founding fathers were certainly inspired by the prospect of a Europe

Lauseessa (9) *inspire*-verbi kohdistaa perustajajäseniin *founding fathers* voimaa, joka toki on henkistä luonteeltaan mutta jonka alku on käsitteessä *prospect*; perustajajäsenet saavat energian inspiraatioonsa sellaisesta Euroopasta, joka olisi instituutioiden yhteensitoma. Tähän jälkimääritteeseen (10)

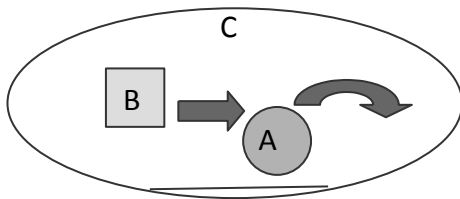
(10) bound together by institutions

sisältyy toinen voima: jokin voima sitoo instituutioita yhteen. Kolmas voima sisältyy relatiivilauseeseen (11), kun (Euroopan) hajanaisuus korvataan yhteisellä asialla: A korvautuu B:llä:

(11) through which the divisiveness of European history would be replaced by common cause

Lauseessa (9) voima kohdistuu selvimmin oliosta A olioon (tai olioihin) B. Sen kuvaus on kausaalisuhteen perustyypin mukainen: $A \rightarrow B$. Lauseessa (11) voima ja sen kohteiden relaatio on monimutkaisempi: jokin olio C, jota emme lauseen passiivisuuden vuoksi pysty yksilöimään mutta joka selvästi on ”institutionaalista”, korvaa olion A (*divisiveness*) oliolla B (*common cause*), jolloin molempiin A ja B kohdistuu voimaa: graafinen havainnollistus voisi olla kaavion 1 mukainen.

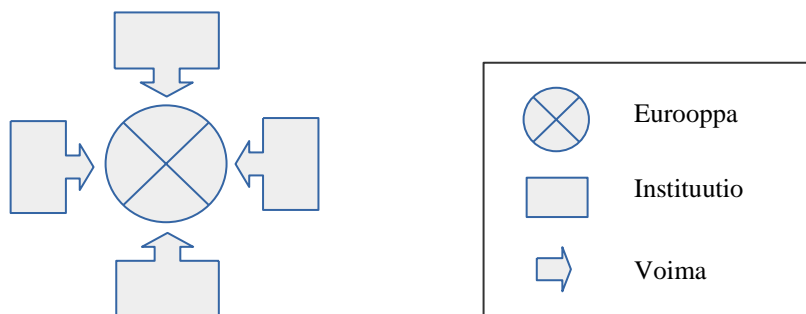
Kaavio 2: Lauseen (11) kognitiivisen semantiikan mukainen rakenne havainnollistuksena; A = *divisiveness*, B = *common cause* ja C = passiivinen tekijä; nuolet kuvaavat kausaalisia voimia

Jokaisen 28 kääntäjän käännöksessä lauseen (9) kognitiivisen semantiikan voimadynamiikka säilyy 24 tapauksessa, lauseen (10) 23:ssa ja (11) 26 tapauksessa.

Tarkastelemme seuraavaksi tarkemmin lausetta (10). Sen lähtökielisen lauseen merkitysisältöä voitaisiin kognitiivisesti kuvata kaavion 3 tapaan (tällaisesta kuvaustavasta ei pidä tehdä ontologisia oletuksia siitä, millaisia merkitysrakenteita meillä mielessämme on; kuvaus on havainnollistus, ja teknisesti ja graafisesti se voitaisiin toteuttaa hyvinkin monella tavalla):

Kaavio 3: Graafinen havainnollistus lauseen (*Europe*) *bound together by institutions* kognitiivisesta merkitysrakenteesta

Kaavion 3 mukainen rakenne ja kuvaustapa säilyy siis esimerkin (12) kaikissa 23 suomennoslauseessa (osa käännöksistä toistuu niin moneen kertaan, että erilaisia käännöksiä on 11). Niissä *instituutio* (tai sen leksikaalinen vastine *toimielin*, *laitos*) on lähtökielisen lauseen tapaan semanttiselta rooliltaan agentti:

- (12) instituutioiden yhdistämästä Euroopasta
instituutioiden yhteensitomasta Euroopasta
instituutioiden yhteen punomasta Euroopasta
yhteisten instituutioiden yhdistämästä Euroopasta
jota yhdistävät instituutiot
jonka liittää yhteen instituutiot
jota yhteiset instituutiot nivoivat tiiviisti yhteen
jonka sitoisivat yhteen instituutiot
jota sitovat yhteen instituutiot
jota yhdistäisivät - - toimielimet
jota pitävät koossa laitokset

Seuraavan esimerkin (13) kolmessa suomennoksessa kaavion 3 mukainen rakenne myös säilyy, mutta *instituutio* on saanut instrumentin semanttisen roolin ja lause on passiivimuotoinen, jolloin tekijä katoaa:

- (13) joka yhdistettäisiin käyttämällä instituutioita,
jonka mukaan Eurooppa yhtenäistettäisiin instituutioiden avulla
sitoo Euroopan maat toisiinsa instituutioiden avulla,

Kolmessa seuraavassa (14) suomennoksessa kognitiivinen merkitys rakenne edelleen säilyy, mutta verbi muuttuu refleksiiviseksi, jolloin myös lähtökielisen lauseen tekijä muuttuu instrumentaaliseksi tai viimeisessä tapauksessa semanttiselta rooliltaan kokijaksi:

- (14) Eurooppa kytkeytyisi yhteen instituutioilla,
Euroopan sitoutumisesta yhteen sellaisten instituutioiden avulla,
yhteen sulautuneiden instituutioiden

Kognitiiviseen merkitysrakenteeseen kuuluva voimadynamiikka on siis yllä säilynyt, ja lauseissa (12) vielä sellaisenaan, niin että lauseen semanttisen rakenteen entiteetit säilyttävät myös semanttiset roolinsa. Sen sijaan niissäkin on voinut tapahtua leksikaalisia ja kieliopillisia muutoksia, esimerkiksi *bind*-verbi on kääntynyt *yhdistämiseksi*, *yhteensitomiseksi*, *yhteen punomiseksi*, *yhteen liittämiseksi*, *yhteen nivomiseksi*, *sitomiseksi* ja *koossa pitämiseksi*. Kaikkien näiden verbirakenteiden kognitiivinen merkitys rakenne voidaan kuitenkin kuvata kaavion 3 mukaisesti. Oikeastaan näinkin runsas eri kääntäjien tuottama leksikaalinen vaihtelu periaatteessa täysin käypien käänkösvaihtoehtojen välillä kielii juuri siitä, että kääntämisen koulutuksessa ja tutkimuksessa olisi tarvetta sellaiselle teoreettiselle työkalulle, joka tyydyttävästi kuvaisi eri käänkösvaihtoehtojen suhteen sen merkityssisällön, jolla on informaation säilymisen kannalta merkitystä.

4.2 Voimadynamiikan muutokset käännettäessä

Kuten yllä jo todettiin, kaikissa käänöksissä tulokielisten lauseiden merkityssisältö ei säily, vaan muuttuu, ja muuttuneita tapauksia on lähtökielisen lauseen (10), *bound together by institutions*, tapauksessa 5.

Ensiksikin yksi muutos on se, että kaavion 3 mukainen voima muuttaa lähtökielisen verbin ilmaiseman tekemisen sellaiseksi, että siinä ei enää ole voiman dynamiikkaa, vaan se on pikemmin yleisempi prosessi. Kahdessa suomennoksessa (15) verbit ovat *muodostaa* ja *luoda*, jotka ovat semanttisesti ns. tyhjempiä tai yleisempiä, yläkäsitteenomaisempia kuin alkuperäinen englanninkielinen verbi. Lisäksi kummassakin suomennoksessa (15) *instituutiot* on saanut instrumentaalisen roolin: (15a):ssa rooli liittyy Euroopan yhtenäisyyden luomiseen, niin kuin suomennoksissa (14), mutta (15b):ssä se liittyykin viimeiseen lauseeseen eikä Euroopan yhdistymiseen:

- (15) a. että Euroopan yhtenäisyyttä luotaisiin instituutioilla
 b. että olisi mahdollista muodostaa Eurooppa, jonka instituutioiden kautta (läpi sen historian jatkunut jaottelu korvautuisi yhteisten päämäärien tavoittelulla.)

Käännöksessä (15a) 'yhdistämisen' tai 'yhdistymisen' semantiikka on kadonnut, ja Euroopan ja sen instituutioiden välinen suhde on vain possessiivinen: 'Euroopan instituutiot'. Jälkimmäisestä (15b) kannattaa myös huomata, että yhtenäisyyden merkitys ei ole 'yhdistymistä' eikä 'yhdessä olemista', vaan se on pikemmin 'yhdenmukaisuutta', ja että se periaatteessa kuvaa staattista, voimatonta tilaa.

Toiseksi voimadynamiikka voi kadota käännöksistä myös niin kokonaan, että se ei näy niissä enää edes verbin muutoksina; näin on lauseissa (16):

- (16) a. jonka instituutioita
 b. yhteisten instituutioiden Euroopasta,
 c. jolla olisi yhteiset instituutiot,

Suomennoksessa (16a) lähtökielinen sivulause katoaa lähes kokonaan, ja virke, jonka osa se on, on (17):ssä:

- (17) Perustajaisia innoitti visio Euroopasta, jonka instituutioita eivät enää määräisi vanhat eripuraisuudet vaan yhteiset tavoitteet.

Siinä instituutiot on jäänyt käännökseen vain oliona ja Euroopan possessiivisena kohteena; sillä ei enää ole Eurooppaa koossa pitävän voiman tekijyyttä. Pitäisimme suomennosta (17) kuitenkin vielä käypänä käännöksenä lähtökielisellemme virkkeelle, ja tässä on laadullisesti tärkeä huomio kääntämisen kuvauksessa: kognitiivisen semantiikan mukaisen merkitysrakenteen kuvaaminen ja jonkin sen lähtökielisen lauseen elementin puuttuminen tulokielisestä käännöksestä ei suoranaisesti tai automaattisesti tarkoita sitä, että käännös sinänsä ei olisi käypä tai toimiva. Mutta merkitysrakenteen kuvaus kyllä antaa työkaluja sen pohtimiseen, mitkä elementit käännöksessä ovat tärkeitä; toisin sanoen, mikä sisältö kussakin kontekstissa kannattaa käännöksessä säilyttää.

Aineiston 12 lähtökielisestä lauseesta kolmessa (18) toistuu samantyyppinen henkisen voiman rakenne, joka kielellisesti realisoituu *accept*-verbinä: 'A ei hyväksy B:tä':

- (18) a. In Britain we could never accept (the relegation of our Parliament to that type of federalism).
 b. Britain cannot accept a Europe (dominated by the self-interest of a Franco-German alliance).
 c. Nor do we need to accept a loser concept (- -).

Suomennokset ovat lähes kaikki toistensa kaltaisia siinä, että ne käyttävät *hyväksyä*-verbiä; yleisimmät suomennokset ovat (19):ssä:

- (19) a. Me britit emme koskaan voisi hyväksyä (- -).
b. Britannia ei koskaan voi hyväksyä Eurooppaa (- -).
c. Meidän ei myöskään tarvitse hyväksyä löyhempää käsitettä (- -).

Kaksi kääntäjää on käyttänyt lauseen (18a) suomennoksessaan (19a) muuta verbiä (ks. [20]) – *luovuttaa* ja *uhrata* –, ja niissä voima on merkitykseen 'hyväksyä' verrattuna erilaista ja se suuntautuu eri kohteeseen, niin että merkitysrakenteen voi katsoa muuttuneen alkuperäisestä:

- (20) a. Ison-Britannian kansalaiset eivät ikinä luovuttaisi (- -).
b. Me britit emme koskaan voisi uhrata (- -).

Lähtökielinen lause (18b) on kaikissa 28 tapauksessa käännetty hyvin identtisesti (19b), niin että kognitiivisen merkitysrakenteen voidaan katsoa säilyneen. Samoin lauseen (18c) on lähes jokainen kääntänyt (19c):ksi, niin että niistä vain yhdessä eli tapauksessa (21) merkitysrakenne muuttuu niin, että voima kääntyy agonistiseksi ja kohdistuu lauseen kokijaan *me*:

- (21) Eikä meidän liioin sovi alistua tappioonkaan: [- -].

Lauseen lähtökielisen verbin muuttuminen käänöksessä joksikin muuksi kuin suoraksi vastineekseen ei aina tarkoita sitä, että myös kognitiivinen merkitysrakenne muuttuu (ks. esimerkit 12, 13 ja 14). Mutta päinvastaisia tapauksia ei tässä aineistossa ole, ja kognitiivisen merkitysrakenteen muuttuminen tarkoittaa aina verbin muuttumista muuksi kuin suoraksi vastineekseen.

Yllä oleva kuvaus – joista lähtökieliset lauseet (9), (10) ja (11) ja toisaalta lauseet (18a–18c) ovat esimerkkeinä – antaa aiheen hypoteesiin, jonka mukaan lauseen kompleksisuus suoraan vaikuttaisi siihen, kuinka paljon käänöksessä on variaatiota: mitä kompleksisempi lähtölause, sitä enemmän käänöksissä on variaatiota. Sekään ei olisi intuition vastaista, mutta sen selvittäminen jää tämän artikkelin teeman ulkopuolelle.

5 Lopuksi

Aiempien tutkimustemme (Mäkisalo & Lehtinen 2014 ja 2017) lisäksi tässäkin aineistossa kognitiivisella merkitysrakenteella on taipumus säilyä käännettäessä useammin kuin kielellisillä ilmaisuilla. Voimadynamiikan tarkastelu käänöslauseissa suhteessa lähtökielisiin lauseisiin antaa aiheen todeta, että voimadynamiikka käyttäytyy samoin kuin aiemmin tarkastelemamme Kuvion ja Taustan merkitysrakenne: se säilyy tilastollisesti merkitsevästi useammin (87,7 %) kuin esimerkiksi kielelliset ilmaisut (73,5 %; tässä kielellisenä ilmaisuna tarkasteltiin lauseen verbiä).

Laadullisesti käänöksiä tarkasteltaessa näyttää siltä, että aina suurin osa 28 kääntäjästä päätyy hyvin samantyyppisiin ratkaisuihin ja että yksinkertaisissa perus-

lauseissa vain yksi kääntäjä – tai ei yksikään – saattaa esittää jonkin muun leksikaalisen ja kognitiivisen merkitysrakenteen ratkaisun kuin kaikki muut. Näyttäisi myös siltä, että lähtökielisen lauseen kompleksisuuden lisääntyessä myös käännosten variaatio kasvaa; tämän hypoteesin operationaalistaminen vaatii kuitenkin oman pohdintansa, joten esitämme sen tässä hypoteettisena huomiona.

Tärkeä on havainto, jonka mukaan kognitiivisen merkitysrakenteen muutos ei tarkoita sitä, että käänнос ei olisi käypä tai toimiva. Kääntäjät saattavat päätyä hyvin erilaisiin leksikaalisiin ja kieliopillisiin ratkaisuihin, ja samalla myös kognitiivinen merkitysrakenne saattaa muuttua, mutta käänнос voi sinänsä olla käypä.

Niinkin runsas eri kääntäjien tuottama leksikaalinen vaihtelu kuin yllä on havaittu – ja periaatteessa, joskin tutkijoiden tulkitsemien, täysin käypien käännosvaihtoehtojen välillä – osoittaa, että kääntämisen koulutuksessa ja tutkimuksessa on käyttöä sellaiselle teoreettiselle työkalulle, joka tyydyttävästi kuvaisi eri käännosvaihtoehtojen suhteen sen merkityssisällön, joka on informaation säilymisen kannalta merkityksellistä. Kannattaa huomata, että työkalu on vain kuvauksen työkalu, ei enempää. Se ei ainakaan tämän analyysin perusteella suoraan ratkaise esimerkiksi sitä, mikä käännosvaihtoehto on oikea, mikä ei, mutta sen avulla päästään kyllä täsmällisemmin keskustelemaan siitä, mikä käännosvaihtoehto mahdollisesti on toimiva ja millä kriteerillä.

Lähteet

Croft, William 1991. *Syntactic Relations and Grammatical Categories*. Chicago: The University of Chicago Press.

Croft, William 2009. Toward a social cognitive linguistics. Teoksessa: Vyvyan Evans & Stéphanie Pourcel (toim.) *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 395–420.

Croft, William & D. Alan Cruse 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: CUP.

Fillmore, Charles 1977. The case for case reopened. Teoksessa: Peter Cole & Jerrold M. Sadock (toim.) *Syntax and Semantics Volume 8: Grammatical Relations*. New York: Academic Press, 59–81.

Immonen, Sini 2006. Translation as a Writing Process: Pauses in Translation versus Monolingual Text Production. *Target* 18:2, 313–335.

Lakoff, George 1990. The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1, 39–74.

Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Leino, Pentti 1993. *Polysemia - kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Kieli 7*. Helsinki: Helsingin yliopisto, SKL.

Mäkisalo, Jukka & Marjatta Lehtinen 2014. Dissociation of Linguistic and Cognitive Description in Translation: The Cognitive Figure-Ground Alignment. Teoksessa: Heli Paulasto, Lea Meriläinen, Helka Riionheimo & Maria Kok (toim.) *Language Contacts at the Crossroads of Disciplines*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 191–211.

Mäkisalo, Jukka & Marjatta Lehtinen 2017. Changes in Figure-Ground Alignment in Translation: Condensing Information in Subtitling. Teoksessa: Milla Luodonpää-Manni, Esa Penttilä & Johanna Viimaranta (toim.) *Empirical Approaches to Cognitive Linguistics: Analyzing Real-Life Data*. Cambridge : Cambridge scholars publishing, 49–74.

Talmy, Leonard 2000. *Toward Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge MA: The MIT Press.

Vilkuna, Maria 2000. *Suomen lauseopin perusteet. 2.*, korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Edita.

Kirjoittajat

Marjatta Lehtinen on englannin kielen ja kääntämisen jatko-opiskelija Itä-Suomen yliopistossa ja valmistelee väitöskirjaa epäagentiivisten transitiivilauseiden kognitiivisesta kuvauksesta englannin ja suomen välisissä käänöksissä.

Sähköposti: marjatl (at) uef.fi

Jukka Mäkisalo on kieliaineiden metodologian yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa, Joensuussa. Hänen kiinnostuksena liittyvät kielen, kääntämisen ja kognition tutkimusaloihin laajasti ja monimetodisesti.

Sähköposti: jukka.makisalo (at) uef.fi